

O'SMIRLIK DAVRIDA O'SMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN DISTРУКТИV XULQ-ATVOR

Nishonova Lobar Mirzakulovna

Toshkent shahar Xalqaro Nordik Universiteti

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada oila va oilaviy tarbiya uslublarini bola shaxsining kamolga yetishidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, oilaviy tarbiyaning bola shaxsida deviant xulq-atvorni shakllantirishning asosiy omillari ochib berilgan. Ayniqsa, oiladagi ota-ona avtoreteti, tarbiya jarayonida qo'llaniladigan usul va uslublarining o'smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllantirishiga doir ilmiy nazariy ma'lumotlarning tahlillari keltirilgan.

Kalit so'z: oila, oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya uslublari, o'smir shaxsi, deviant xulq-atvor, shaxslararo munosabat, ota-onaning obro'si, ijtimoiylashuv, axloqiy me'yorlarning buzilish, noto'g'ri tarbiya, noto'liq oila, muammoli oila.

Bugungi kun zamonaviy jamiyatda oila tarbiya institut sifatida o'zining samarali roli va vazifalarini amalga oshirib kelmoqda. Shunday vazifa va funktsiyalaridan biri bu kelajagimiz davomchilari bo'lgan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashdir. Ma'lumki, oila inson bolalik davrining ilk kunlaridan boshlab nimani qo'lga kiritgan, egallagan bo'lsa uni butun hayoti davomida saqlaydi. Shu bois, oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy jihatlari ko'p bo'lib, u sevgi va g'amxo'rlikda yaqqol ifodalanadi. Ta'kidlash joizki, bola hayotida ota-onaning obro'si, tarbiya uslublarining ta'sirchanligi muhim hisoblanadi.

Ayniqsa, oila shaxs kamolotini belgilab beruvchi birlamchi omillardan sanaladi. Ma'lumki, oilada ota-ona tomonidan tarbiya uslublarini to'g'ri va oqilona tanlay olish ularni kelajakdagi kamoloti ta'minlab beradi. Ayrim o'rinlarda oilada ota-ona munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi bola shaxsini shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ko'pgina fanlar doirasida oila, oilaviy tarbiya va oila muhitida bola shaxsini tarbiyalash masalasiga katta e'tibor beriladi. Bundan ko'rinadiki, oilaning maqsadli, funktsional va mazmunli roli mamlakat, jamiyat va shaxs uchun ko'p qirrali ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, oila xususida fikr yuritilganda oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya uslublari, ota-ona va bola munosabatlarining o'ziga xos jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Shunga muvofiq ravishda adabiyotlarda oilaviy munosabatlarning 4 ta turi ajratib ko'rsatiladi.

Psixofiziologik – biologik qarindoshlik va jinsiy qoniqish munosabatlarini o'z ichiga oladi. Psixologik – oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro ishonch, ochiqlik, samimiylik, ma'naviy va hissiy yordam, bir-birlariga nisbatan g'amxo'rlik qilishni nazarda tutadi. Ijtimoiy – oiladagi moddiy qaramlik, oilaviy rollarni taqsimlanishi, shuningdek, jamiyatdagi ustuvor munosabatlarga bo'ysunishi, hokimiyatga intilish, yetakchilik kabilarni o'z ichiga oladi. Madaniy – bu oila yuzaga kelgan va mavjud bo'lgan madaniy shart-sharoitlarda rivojlangan urf-odatlar, an'analar bilan bog'liq o'ziga xos turdagi oilaviy munosabatlar. Yuqoridagi murakkab bog'lanishlar tizimi oilaviy tarbiyada yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuning bilan birga oilada bolalarni tarbiyalashdagi

buzilishlarning asosiy sababalari ota-onalik funktsiya, vazifalarini to'g'ri yo'lga qo'yilmasligi, o'zaro munosabatlarida axloq me'yorlariga muntazam rioya qilmaslik, o'zaro hurmat, himoya, psixologik yordam, g'amxo'rlik va e'tiborning yetishmasligi bilan belgilanadi.

Bugungi kunda xorijiy ilmiy adabiyotlarda inson tarbiyasining birinchi sub'ekti oila bo'lib, u shaxs shakllanishida yetakchi o'rin tutadi degan fikrlar mavjud. Shu bois, oilada bolaning barcha asosiy fazilatlarini tarkib topadi hamda uning dunyoqarashi, e'tiqodi, atrofdagi dunyoga, mehnatga, boshqa odamlarga va o'ziga nisbatan munosabatlar tizimi shakllanadi (A.N.Ganicheva, O.L. Zverova A.G.Selevko, G.K.Selevko, I.S.Kon, L.B. Shneyder va boshqalar) Bunda ko'rinadiki, oila bola hayotini biologik jihatdan ta'minlab qolmasdan balki, ijtimoiy kamolotini belgilab beruvchi maskandir. Shu nuqtai nazardan olganda, oilaning farzand tarbiyasidagi roli muhim ekanligini e'tiborga olsak, u o'smir shaxsida deviant xulq-atvorini (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita) rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida oiladagi o'zaro munosabatlar negizida shaxsga ta'sir qiluvchi turli xil og'ishlar mavjudligi kuzatiladi.

Ma'lumki, muammoli oilalar o'smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tahlil qilishda biz dastlab oila tasniflari nuqtai nazardan yondashishga harakat qildik. Buning uchun V.A.Gurieva tomonidan ilgari surilgan oila tasniflariga e'tiborimizni qaratdik. Uning tasnifiga ko'ra, ijtimoiy moslashuv darajasiga asoslanib, oilalarni yuqori, o'rta, past va juda past kabi turlarga ajratiladi. Shunga muvofiq ravishda farovon oila, xavf ostida bo'lgan oila, disfunktsional oila va asotsial oilalarga ajratiladi. Unga ko'ra, farovon oilalar moliyaviy, psixologik va boshqa ichki zahiralarga asoslangan holda moslashuvchanlik qobiliyatlari yuqori bo'lganligi tufayli o'zlariga tegishli bo'lgan funktsional vazifalarni muvaffaqiyatli bajaradilar. Farovon oilalarda kamolga yetayotgan bola shaxsining ehtiyoj va moyilliklari o'z vaqtida va o'rinli ravishda qondiriladi va ta'lim bilan bog'liq muammolar muvaffaqiyatli hal qilinadi.

Xavf guruhiga kiruvchi oilalarda bola shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi noxush, salbiy holatlarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Bunday oilalarga to'liq bo'lmagan oila, kam ta'minlangan oila, jamiyatning ushbu bo'g'inlariga nisbatan moslashish qobiliyatini kamaytiradigan buzg'unchi ota-ona munosabatlariga asoslangan oilalar misol bo'ladi. Bu toifadagi oilalarda ota-onalar kuchli darajadagi stresslar bilan voyaga yetishadi. Shu bois, o'zlaridagi turmush tajribalariga asoslanib, o'zgalarga ta'lim-tarbiya berishga harakat qilishadi. Haqiqatdan, ham bu oila vakillari farzandlarini kamolga yetkazishda o'zlarining hayotlari andoza vazifasini o'taydi.

Disfunktsional oilalar – hayot faoliyatining ma'lum bir sohasida yoki aksariyat hollarda past darajasidagi ijtimoiy maqom bilan tavsiflanadi. Disfunktsional oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda begonalashuv, o'zaro munosabatlarda bir-biridan uzoqlashish, o'zidan katta insonlardan ajralib turish va tez-tez jismoniy jazolarni qo'llanilishi kuzatiladi. Bunda asosan kattalar o'zlariga yuklatilgan oilaviy vazifa va funktsiyalarni bajara olmaydilar.

Natijada bola shaxsidagi moslashuvchanlik salohiyatiga yetarlicha baho berilmasligi va kamolga yetayotgan shaxs tarbiyasi muammo va qiyinchiliklar bilan kechadi.

Asotsial oilalar – oilaning katta vakillarini odobsiz, axloqsiz noqonuniy turmush tarziga asoslangan oilalar. Mazkur oilalarda yashayotgan insonlarning yashash sharoitlari oddiy epidemiologik meʼyorlarga toʻgʻri kelmaydi. Koʻpincha bunday toifadagi oilalarda ota-onalar bolalarning taʼlim-tarbiyasi bilan shugʻullanmaydilar natijada oʻsmirlar qarovsiz holatga tushib qoladilar hamda intellektual va jismoniy rivojlanishida yoshga bogʻliq kechikishlar uchraydi. Shu bois, bolalar aksariyat hollarda ota-onalari yoki ularga teng ijtimoiy mavqeidagi boshqa fuqarolar tomonidan zoʻravonlik harakatlarining qurboni boʻlishadi.

Maʼlumki, oʻsmir xulq-atvorida qiyinchiliklarning paydo boʻlishiga sabab boʻladigan yoki yordam beradigan muayyan oilaning xususiyatlari qanday koʻrinishga ega? Mazkur masala boʻyicha turli xil yondashuvlar mavjud boʻlib, ular asosan bir-biriga zid emas, balki bir-birini toʻldiradi va baʼzan takrorlaydi. Jumladan, L.S.Alekseeva disfunktsional oilalarning quyidagi turlarini ajratadi: a) ziddiyatli; b) axloqsiz; v) pedagogik qobiliyatsiz; d) ijtimoiy

Yuqoridagi fikrlardan koʻrinadiki, oilada bola shaxsini tarbiyalash oʻzining murakkabligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, oʻsmir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllanishida oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya usullari, oilada ota-onaning shaxsiy obroʻsi muhim sanaladi. Shu bois, bugungi kun oilalarimiz bola taʼlim-tarbiyasi bilan shugʻullanishida keltirib oʻtilgan mezonlarning mohiyatini bilishi va amaliyotga tadbiiq qilishi lozim. Bu esa oʻz navbatida jamiyatimizda kelajakka umidvor, ulkan maqsadlar ega, har tomonlama bilimli yoshlarimizni kamolga yetkazishga muvaffaq boʻlamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алмазов Б.Н. Психологические основы педагогической реабилитации: учеб. пособие / под ред. Э. Ф. Зеер. Екатеринбург, 2015.

2. Беляева С.И. Психологическая поддержка матери подростка с делинквентным поведением – М., 2013.

3. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. Киев, 1997.

4. Буянов, М. И. Ребенок из неблагополучной семьи [Текст] / М.И. Буянов. – М.: Сфера, 2008. – 188 с.

5. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением / Под ред. М.И. Рожкова. М., 2001.